

Юлдашева Нилуфар Абдуллаевна,
педагогика фанлари номзоди, доцент, А.Қодирий
номидаги ижод мактаби директори
Рахимов Минҳожиддин Муҳаммадғолиб ўғли,
Тошкент давлат техника университети 1-курс
докторанти

ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ УЙҒОНИШНИНГ АСОСИЙ МУАММОСИ СИФАТИДА

УДК: 37.035.6

ЮЛДАШЕВА Н.А. РАХИМОВ М. М. ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ УЙҒОНИШНИНГ АСОСИЙ МУАММОСИ СИФАТИДА

Ўзбек миллий таълим тизими ҳам илғор тажрибаларни қабул қилиш билан бирга минг йиллар давомида шаклланган шарқона усуллардан воз ҳам кечмади. Шарқ, хусусан, ўзбек таълим тизимида ёшлар тарбияси, ахлоқи, ватанпарварлиги, меҳнатсеварлиги, ижодкорлиги, инсонпарварлиги каби сифатларга азалдан алоҳида эътибор қаратилган. Мақола ёшлар тарбиясининг муҳим жиҳати - ватанпарварлик руҳида тарбиялаш каби долзарб муаммога бағишланган.

Таянч сўз ва тушунчалар: Ватан, ватанпарварлик, ёшлар, юсак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждонан муносабат, илм, миллий қадриятлар.

ЮЛДАШЕВА Н.А., РАХИМОВ М.М. ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА КАК ГЛАВНАЯ ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-ПРОСВЕЩЕННОГО ПРОБУЖДЕНИЯ

Узбекская национальная система образования, перенимая передовой опыт, не отказалась от восточных методов, которые формировались тысячелетиями. На Востоке, в частности, в системе образования Узбекистана особое внимание всегда уделялось таким качествам, как воспитание молодежи, нравственность, патриотизм, трудолюбие, творчество, гуманность. Статья посвящена актуальному аспекту воспитания молодежи – проблеме воспитания в духе патриотизма.

Ключевые слова и понятия: Родина, патриотизм, молодежь, высокая нравственность, духовность и просвещение, сознательное отношение к труду, наука, национальные ценности.

YULDASHEVA N.A., RAKHIMOV M.M. EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM AS THE MAIN PROBLEM OF SPIRITUAL AND ENLIGHTENMENT OF AWAKENING

The Uzbek national education system, while adopting best practices, has not abandoned the oriental methods that have been formed over thousands of years. In the East, in particular, in the Uzbek education system, special attention always has been paid to such qualities as the upbringing of young people, morality, patriotism, diligence, creativity, humanity.

Key words and concepts: Motherland, patriotism, youth, high morals, spirituality and enlightenment, conscientious attitude to work, science, national values

Кириш. XX асрнинг сўнги ва XXI асрнинг йигирма йилида юз берган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар туфайли миллатнинг асрий орзуси демократия, озодлик, эркинлик, фаровон ва осойишта турмуш тарзини чуқур англаш фурсати етди. Халқимиз ўз олдига эзгу ва улуғ мақсадлар қўйиб, ўз тақдирини ўзи белгилаб, азалий қадриятларимизга суяниб, шунингдек, тараққийпарвар давлатлар тажрибасини ижодий ўрганиб юксак интилишлар билан яшай бошлади. Буларнинг барчаси адабий таълимнинг мақсадини ҳам ўзгартирди — энди бош мақсад болаларни эзгу қадриятлар асосида билимли, юқори салоҳиятли, ватани ва халқига содиқ, жисмонан соғлом, теран ва мустақил фикрловчи шахс этиб тарбиялашдир.

Сўнги йилларда бу борада қатор қарорлар қабул қилинди. Республика маънавият ва маърифат кенгашининг раиси Ўзбекистон Республикаси Президенти эканлиги белгилаб қўйилди. Кенгашнинг ҳудудий бўлимларига масъуллик ҳокимлар зиммасига юклатилди. Бу ўзгариш маънавий-маърифий ишларни давлатимиз сиёсатида янада юксак ўринга кўтарди. Давлат раҳбари 2021 йилнинг 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалаларига бағишлаб ўтказилган йиғилишда, **“Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир, ... Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавиятидир”,** - деди¹.

Тадқиқот мақсади. Шунинг учун ҳам бугунги Ўзбекистонда кадрлар тайёрлаш тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишининг асосий тамойили тарзида **«ўқувчи ёшларни Ватанга садоқат, юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга**

виждонан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш» алоҳида таъкидланган².

Мазкур тамойил асосида миллий таълим тизими ва педагогик-методик соҳаларда жадал ўзгаришлар, шиддатли янгиланишлар юз берди. Мавжуд дарслик, қўлланма ва дастурлар замон талабларига мослаштирилиб, босқичма-босқич истеъмолга чиқарилмоқда. Замонавий дарс тушунчаси янгитдан сайқалланди. Ўқувчилардан итоаткорлик, ўқитувчининг ҳар бир гапини ёдлаб олиш талаб этилмай қўйилди.

Энди ҳар бир мактаб(нинг истаган) ўқувчиси ўзининг шахсий фикри ва уни ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгаллигини, ўқитувчи диктатор эмас, илмга йўл кўрсатувчи йўлловчи (етакловчи) эканини билади. Берилган имтиёз ва ҳуқуқлар суиистеъмол қилинмаслиги учун ўқитувчилар чуқур билим ва лидер-етакчилик хусусиятлари билан қуролланишлари лозим. Зотан, **«Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозим-дур, замона илми ва фанидан бебахра миллат бошқаларга поймол бўлур»**³.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Педагогика нуқтаи назаридан қараганда, мавзу юзасидан миллий таълим тизими ва педагогик-методик йўналишлар доирасида кўплаб илмий изланишлар, фундаментал тадқиқотлар амалга оширилган. Айни муаммо фақат Ўзбекистонда эмас балки ўз келажига бефарқ бўлмаган хориж мамлакатларида ҳам тизимли ўрганилган ва жиддий тадқиқот ишлари дунё юзини кўрган. Республикамизда ва хорижда нашр этилган илмий-педагогик адабиётлар таҳлили таълим жараёнининг долзарб йўналишлари бўйича қатор илмий ишлар олиб борилаётганини кўрсатди. Жумладан, Р.Джураев, Р.Аҳлидинов, Ж.Йўлдошев, Э.Ғозиев, Ш.Қурбонов, Э.Сейтхалилов, М.Мирқосимов, У.Иноят, О.Мусурмонова, М.Саидов, Л.Переғудов, Ю.Васильев, Т.Давиденко, М.Поташник, В.Симонов, П.Третьяков, В.Арнаутов, В.Монахов, Б.Вульф, В.Иванов, В.Беспалько, В.Гузеев, С.Исламгулова, М.Мирқосимова, М.Кларин, И.Подласий, Н.Саидахмедов, М.Қуроно,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари. - Тошкент. “Янги Ўзбекистон” 2021 йил 19 январь.

² Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – 214 б.

³ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. - Тошкент: “Маънавият”, 2002. – 369-бет.

Б.Тўхлиев, Н.Комилов, И.Ҳаққул, Қ.Йўлдошев, Қ.Хусанбоева, Б.Зиёмухамедов, Ў.Толипов, М.Усмонбоева, У.Долимов¹ ва шу каби олимлар таълимни бошқариш қонуниятлари, унинг давлат ва шахс эҳтиёжи ҳамда манфаатларини қондиришда тутган ўрни, жамият ривожига боғлиқ талаблари, баркамол шахс тарбиялаш усулларини тадқиқ этишган.

Тадқиқот объекти. Ўзбекистон таълим тизими педагогикасида адабиёт ўқитиш муҳим, ижодкор ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ҳатто асосий юмуш саналиб, бу муам-

монинг босқичма-босқич тизимли ривожланиб боришини кафолатлайди.

Тадқиқотнинг усуллари. Назарий адабиётларни ўрганиш, таҳлил қилиш, тушунчаларга таъриф бериш, кузатиш ва суҳбат, чоғиштириш, қиёсий таҳлил орқали далиллаш каби шахснинг мантиқий тафаккур, мустақил фикр кўникмаларини ривожлантиради.

Илмий моҳият. Зотан, «... инсон ақлий ва жисмоний жиҳатдан қанчалик етук бўлса ҳам, ундаги билим ахлоқ нормаларига мос бўлмаса, у киши жамиятнинг ҳақиқий аъзоси бўла олмайди»². Ахлоқий меъёрлар эса адабиёт воситасида вужудга келади. Бунга бадиий адабиётдаги образли тафаккур тарзи имкон беради.

Шу соҳаларда мамлакатимиз тараққиётнинг юксак маърифий-маданий жамият сари етакловчи, келажаги буюк давлатни бунёд қилиш йўлини танлагани боис таълим тизимига эътибор ва талаб кундан-кунга кучайиб бормоқда. Зотан, аждодлар танлаган йўлни миллий ғурурга эга, баркамол, ватанпарвар авлодларгина давом эттира олишади.

Асосий қисм. Янги Ўзбекистон равнақи, келажак стратегияси ҳақида фикр юритилар экан, бутун республика таълим тизимида катта ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Педагоглар бу ислохотлар тақдим этган ахборот коммуникатив ва илғор ўқув технологиялари, модуллаштирилган ҳамда замонавий таълим усуллари ёрдамида ёшларни маънавий-ахлоқий такомиллаштириш, чуқур фуқаролик туйғусини шакллантириш, ёт мафкуравий таъсирлардан ҳимояловчи ғоявий иммунитет ҳосил қилиш ва ўқитиш самарадорлигини таъминлашдан иборат. Шу боис ёшларни миллий ғоя руҳида тарбиялаш, уларда ватани ва эли билан фخرланиш, ҳимоясига шай туриш туйғусини ривожлантиришда адабий таълимнинг ўрни беқиёс. Мазкур ҳолат ҳамда шиддатли ахборот оқими туфайли ёшларимизда хориж мамлакатлари турмуш тарзига интилиш, тақлид қилиш, миллийликдан узоқлашиш, давлатлараро ядровий эмас, мафкуравий кураш олиб борилаётгани узлуксиз адабий таълим тизимининг асосий субъекти — ўқувчиларда ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш йўсинларини илмий-

¹ Ахлидинов Р.Ш. Социально-педагогические основы управления качеством общего среднего образования (на матер. Национальной программы по подготовке кадров): Дисс. ... докт. пед. наук. – Ташкент, 2002; Йўлдошев Қ. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларда адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1997; Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1995; Куранов М. Научно-педагогические основы национального воспитания в общеобразовательных средних школах Узбекистана: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Т., 1998; Джураев Р.Х. Таълим менежменти. – Т.: Ворис, 2006; Йўлдошев Ж.Ф. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1998; Ғозиев Э. Ўқитувчининг этнопсихологик хусусиятлари // Халқ таълими. – Тошкент, 1999. – №1. – Б. 85-86; Мирқосимов М. Мактабни бошқаришнинг назарий ва педагогик асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1995; Поташик М. М. Как развивать педагогическое творчество. – М.: Знания, 1987; Иванов Д.А. Управление качеством образовательного процесса // Директор школы. – Москва, 2007. – № 6. ...; Беспалько В.П., Татур Ю.С. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1988. – 144 с; Беспалько В.П. Психологические парадоксы образования // Педагогика. – 2005. – № 5. – С. 13-20; Гузеев В.В. «Основы образовательной технологии» дидактический инструментарий. – Москва, 2006. – № 4. –С...; Гузеев В.В. Образовательная технология ТОГИС – ресурсное обеспечение // Школьные технологии. – 2001. – №1. – С. 159-164; Кларин М.В. Технология обучения: образ идеала // Школьные технологии. – 2005. – №1. – С. 11-20; Кларин М.В. Интерактивное обучения инструмент освоение нового опыта // Педагогика. – 2000. – №7. – С. 12-18; Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006; Хусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент: ЎзПФТИ, 2006; Зиёмухамедов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: Ибн Сино, 2001; Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006; Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: Фан, 2005. Долимов У. Жадид мактаблари: уларда она тили ва адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий ҳамда амалий асослари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2008.-302 б.

² Ҳасанбоев О., Ҳасанбоев Ж., Ҳамидов Ҳ. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – Б. 57.

педагогик муаммо сифатида тадқиқ этиш долзарб эканлигини белгилайди.

Мамлакатимиздаги УЎТМ, айниқса ижод мактабларининг юқори синфлари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари таълим олувчиларига **«замона илми ва фани»**ни сингдиришда адабиёт дарслари муҳим ўрин тутди. Адабиёт ўқитувчиси ўқувчиларни аждодларимизнинг дунё фани ва маданияти ривожига ҳисса қўшган асарлари билан таништириб бориши зарур. Шунда болада миллий ифтихор туйғуси ва ўзлигини англаши учун илмни эгаллаш истаги уйғонади. УЎТМ «Адабиёт» дастурида белгиланган **«Мактабда адабиёт ўқитишнинг бош мақсади соғлом эътиқодли, ўзга инсоннинг туйғуларини англайдиган, ўткир ҳиссиётли, юксак дидли, ахлоқан баркамол, ақлан етук, ўз хатти-ҳаракатларига масъул бўла оладиган комил инсоннинг маънавий дунёсини шакллантириш...»**¹ тарзидаги вазифаларга янгича руҳ бахш этиш фурсати етди.

Бу вазифаларни ҳал қилишнинг муҳим шартларидан бири адабий таълимда ёшлар маънавиятини ривожлантириш тажрибаларини синчковлик ва қунт билан ўрганиш, анъанавий таълимнинг бугунги кун учун ўз долзарблигини йўқотган тамойилларидан воз кечиш, замонавий, тажрибада ўзини оқлаган усул ва технологияларга мурожаат қилишдан иборатдир. Аммо бу қўр-қўрона плагиаторлик дегани эмас. УЎТМдаги кузатувларимиз орқали бир фикр **«... педагогик жамоалар танқидий қарамай туриб, ҳадеб ғарб методикасини, телевизион усулларни, бегона байрамлар ва шаклларни кўчириш билан шуғулланишади. Мен аминманки, бизда ўз интеллектуал кучимиз бор, маданиятимиз ва талантларимиз бор. Биз фақат улардаги яхши жиҳатларни олиб, ўрганибгина қолмай, ўзимиз болалар билан бирга янги, қизиқарли, мазмунли, ўзига тортувчан, педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ кўп нарсалар яратишимиз мумкин»**².

Ўзбек миллий таълим тизими ҳам илғор тажрибаларни қабул қилиш билан бирга минг

йиллар давомида шаклланган шарқона усуллардан воз ҳам кечмади. Шарқ, хусусан, ўзбек таълим тизимида ёшлар тарбияси, ахлоқи, ватанпарварлиги, меҳнатсеварлиги, инсонпарварлиги каби сифатларга азалдан алоҳида эътибор қаратилган. Бунда **«Қобуснома», «Қутадғу билиг», «Ҳибат-ул ҳақойиқ», «Маҳбуб-ул қулуб»** каби дурдона асарларга таянилган.

Бизнингча, ҳар қандай таълим ва тарбияни **«Тарбия нимадан бошланади?»** сўроғи билан бошлаган маъқул. Бунда ўқитувчи шахси, имкониятлари, унинг ўқувчиларга ва ўқувчиларнинг ўқитувчиларга муносабатлари каби жиддий масалаларга жавоб изланади. Чунки болалар муҳаббатига эга бўлмаган ва табиатан ихтисослашмаган ўқитувчининг бақириб-чақириши болаларни «ўлдириши», тарбия айнан ўқув фаолияти билан боғланган ҳолда дарсда бошланиши ва ўша ерда тугаши олиб бораётган илмий тадқиқотимиз мобайнида аёнлашди. **Ўқитиш жараёнига технологик бефарқ ёндашилса, ўқитувчи лаёқатсиз бўлса ёки тарбиялаш мақсадида ўз имкониятларини вақтида, ўринли ишга солмаса, бола, эҳтимол, фанни ўзига керакли жиҳатига кўра қисман ўзлаштириши мумкин, бироқ бу ҳолат мамлакат миллий хавфсизлигига таҳдид солади.**

Ҳар бир таълим муассасаси раҳбар ва педагоглари давлат миқёсидаги бу хавфнинг олдини олиш ва бартараф этиш чораларини кўришлари шарт. Улар, энг аввало, миллий ғурур туйғусига эга бўлишлари лозим. Масалан, Алишер Навоий туркий тил (ўзбек тили) бойликларини намойиш этиш орқали пайдо қилган бу тилдан ғурурланиш ҳисини ўқувчиларга англантиш, туйдириш лозим. Ўқувчилар эътиборини Алишер Навоий нутқ ва тилни ўша даврдаёқ бир жумла ёрдамида **«Тил шунча шарафи билан нутққа хизмат қилади»**) фарқлаб берганлигига қаратиш керак. Ибн Сино эса Трубецкойдан 900 йил илгари товушларни унли ва ундошларга ажратгани, коррелятив товушларни белгилаб бергани ҳақида билиш ўқувчида миллий ифтихор ҳисини мустаҳкамлайди.

Адабий таълим давлатнинг ички сиёсатига фаол таъсир этадиган ижтимоий ҳодисадир. Мамлакатдаги таълим масканлари муваффақият ва фаровонлик тимсоли бўлиш

¹ Таълим тараққиёти. - Т.: 1999. 1-махсус сон, 166-бет.

² Лизинский В.М. Приемы и формы в воспитании. – М.: Центра педагогических ПОИСК, Педагогика . 2004. – 160 с.

баробарида келажак ворисларини яхши амаллар сари етаклайди. Таниқли сиёсатчи Франсуа Миттеран таълим масканини «**жамиятни ҳаракатлантирувчи куч**» деб ҳисоблаганда жуда ҳақ эди.

Бинобарин, мустақил жамиятимизни ҳаракатга келтирадиган, биз кўзлаган манзилга элтадиган таълим масканлари ижтимоий ҳаётдаги энг кичик ўзгаришни ҳам сезади ва унга муносабат билдиради. Ижтимоий тафаккур янгилангани таълим тизимини ўзгартиради, бу эса ўз навбатида, яна ижтимоий тафаккурга таъсирини ўтказиши. Шу каби илдизини аниқлаш мушкул таъсир туфайли адабий таълимнинг мазмуни ўзгарди. Илгари амал қилган тамойиллар, мезонлар истеъмомга ярамай қолди. Ўзбек адабиётини даврлаштириш таянадиган асослар (йитгач) эскиргач, янгиларини жорий этиш зарурати туғилди. Профессор Қ.Йўлдошев адабий даврларни, янги ўзбек адабиётининг илдизи, асосий белгилари ва тараққиёт босқичларини аниқлаш, бу атаманинг қўлланиш чегарасини белгилаш баробарида¹ жуда муҳим бўлган қуйидаги тўрт босқични кўрсатиб ўтади:

1. Ўзбек маърифатчилик адабиёти.
2. Ўзбек жадид адабиёти.
3. Шўро даври ўзбек адабиёти.
4. Мустақиллик даври ўзбек адабиёти.

Бу ўринда ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда халқ оғзаки ижоди намуналарини, албатта, ҳисобга олиш лозимлигини таъкидлашни истардик.

Муаллиф «**Янги ўзбек адабиёти**» атамасини баъзан «**XX аср адабиёти**», баъзан эса «**Жадид адабиёти**» истилоҳининг муқобили тарзида қўллаб, ушбу атама миллат адабий тафаккуридаги тамомила ўзига хос хусусиятларни ифодалаш, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бугунгача бўлган замоний ораликда яратилган миллий асарларни англатишини эътироф этади.

Маълумки, ўтган асрда адабиётнинг вазифаси, ижтимоийлиги мудом эврилишда бўлди. XIX асрнинг 60-йилларида ўзбек адабиётида эстетик анъаналар ўзгарди, бадиий ижод руҳият қирраларини акс эттириш, комиллик сифатларини улуғлаш, маъшуқа азо-

бларини тасвирлашдангина иборат бўлмайд қолди. Муаллиф яна XIX аср иккинчи ярмидан адабиёт тирикчилик юмушларига араллашиб, ижтимоий-сиёсий таъсир воситасига айлангани, публицистик руҳ касб эта бошлагани ҳақда сўзлаб, оддий одамлар ҳам бадиий қаҳрамонга айлангани, адабиётга ўзгача руҳ, бўлакча муаммо, янгича ҳаёт тарзи кириб келгани, бундай йўсин бадиий тил ифодасида туб ислохотлар бўлишини юзага келтирмай қолмаслигини айтади.

Шу тариқа, омманинг фикрини уйғотиш, бунинг бирдан-бир йўли маърифат тарқатиш, атрофга назар солиш, ўз «мен»и билан ўзгалар «мен»ини солиштириш, қиёслаш, шу зайлда миллат аҳли тафаккур оламини уйғотиш, қоқоқликдан халос қилиш ўзбек адабиётининг бош мақсадига айланган.

Ҳозирги кунимизда ҳам 1920 йилларда юз берган жараён каби ҳолат рўй бермоқда. Адабиёт ва уни ўқитиш борасидаги педагогиканинг мақсади, вазифаси буткул ўзгарди. Илгари тузумнинг содиқ, буйруқни уйламай сўзсиз, бажарадиган кадр етиштириш керак бўлган умумий таълим эндиликда ўқувчига билимларнинг зарурий ҳажмини бериши билан бирга унда мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдамлашади ва касбга дастлабки йўналиш беради.

Маълумки, таълимнинг **индивидуал, рақиблик** ҳамда **ҳамкорлик** каби уч тури мавжуд. Индивидуал таълим ёрдамида педагог тарбияланувчининг қалбига, руҳиятига тўғри таъсир этади. Соғлом рақобат ёрдамида ўқувчининг шахсий ва илмий сифатларини камолга етказиши. Ҳамкорликдаги таълим ўқувчини ўқитиш ёки тарбиялашдан кўра, уни ўқийдиган, тарбияладиган ҳолатга келтиради. Бунда ҳар бир ўқувчи ўз устида тинимсиз ишлай олади, ўзини ўзи таҳлил қилиб, муваффақият ва нуқсонларидан хулоса чиқаради.

Инсоннинг олий қадриятга айлангани таълимни юқоридаги уч тури билан таъминлади. Юксак қадрият ҳисобланмиш ўқувчи маънавияти ва шахсига қўйиладиган асосий ва биринчи талаб **ватанпарварлик**дир. Бу талабни қондиришнинг энг самарали ва ишончли усули уни адабий таълим орқали рўёбга чиқариш

¹ Йўлдошев Қ. Янги ўзбек адабиёти: илдизлар, белгилар, босқичлар. – Т.: Шарқ юлдузи, 2007. 1-сон. – Б. 132-138.

ҳисобланади. Зотан адабиёт инсонларни яхшиликка чорловчи, ёмонликдан қайтарувчи илмдир. Айнан у гўзал ахлоқни шакллантиради, инсонни маънавий камолотга етказди.

«Ахлоқ – бу хулқлар мажмуи. Хулқ эса эзгулик ёхуд разилликнинг муайян бир инсонда намоён бўлиш шакли. Бинобарин, ҳар бир хулқ эзгулик ва олижанобликнинг ёки разиллик ва бадбинликнинг тимсоли. Шу жиҳатдан улар яхши ва ёмонга бўлинадилар. Лекин булар кишида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум шароит, тарбия керак. Кишилар туғилишдан ёмон бўлиб туғилмайдилар. Уларни муайян шароит ёмон қилади... Тарбия туғилган кундан бошланади ва умрнинг охирига қадар давом этади. У икки босқичдан – уй ва мактаб тарбиясидан ташкил топган»¹.

Демакки, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш дастлаб оила ўчоғида бошланади, сўнг боғча, мактаб каби таълим босқичларида давом эттирилади. Айнан оилада бола ватанпарварликнинг баландпарвоз чақириқ эмаслигини, уни туйиш маълум маънавий тайёргарликдан сўнггина мумкин бўлишини, Ватанни «пул» ёки бирор манфаат манбаи тарзида кўрмаслик кераклигини ўрганади. Акс ҳолда таълимнинг турли босқичларида берилаётган билим ўқувчини нафс гирдобига тушиб қолишдан, маънавий қадриятларни суиистеъмор қилишдан асрай олмайди.

Адабиётни таълимнинг турли тизимларида ўқитиш методикасини модернизациялаш, миллий педагогикамизнинг бор имкониятларини ватанпарварликка йўналтириш зарур. Шу эҳтиёж юзасидан 1988 йилдан то 2007 йилгача бўлган давр оралиғида адабий таълимнинг УЎМКХТ босқичлари учун ўндан ортиқ дастурлар эълон қилинди. Бироқ бу чоралар бир ёқлама эканлиги, фақат шу билангина адабий таълим мазмунини ўзгартириб бўлмаслиги, бугунги кун талаблари доирасида аён бўлди. Адабий таълим концепцияси, давлат таълим стандарти, замонавий талаблар асосидаги дарслик, ўқув қўлланмаларининг яратилиши шу англаш (англам) маҳсулидир. Аммо уларни талабга тўла жавоб берадиган ўқув воситалари дейиш мушкул. Дастур ва дарсли-

klar таҳлили уларда асрлар давомида қадрлаб келинган инсоний фазилатлар, хусусан, ватанпарварлик, халқпарварлик каби қадриятларни асраш ва шакллантиришга ундовчи материаллар, аниқроғи, бадий матнлар кўнгилдагидек эмаслиги кўринади. Фикримизча, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга йўналтирилган бадий асарларни қайта саралаш лозим. Асарлар таянган маънавий ва назарий асослар соғлом ақлга, ҳақиқий санъатнинг табиати ҳамда миллий қадриятлар тизимида мувофиқ бўлгандагина илмий аҳамият, амалий қимматга эга бўлади.

Аслини олганда, бадий асарни яратишда ҳам, уни ўқиб тушуниш ва таҳлил этишда ҳам таяниладиган фалсафий-методологик асос муҳим ўрин тутди. Чунки бу оламни эстетик идрок этиш, ундан таъсирланиш, уни тушуниш ва тасвирлаш йўналишини тайин этади. Фалсафий асоснинг тўғри ё нотўғрилиги яхши билан ёмон, хунук билан гўзал тушунчаларига ёндашувнинг моҳиятини, мантиқий ё асоссизлигини белгилайди.

Истиқлолга қадар ўзбек адабиётшунослиги асар модернизм фалсафа асосида таҳлил этиларди. Натижада ўзгача тафаккур тарзи маҳсули бўлмиш бадий ҳодисаларнинг асл моҳиятини англаш ва сиру синоатларини тўғри изоҳлаш имконсиз бўларди. Адабиёт илми Арастунинг «Поэтика» китобида таърифланган «мимесис», яъни тақлид назариясига таянарди. Кўп қирралари тўғри бўлган бу қарашни ягона ва ҳар қандай адабий ҳодисага истисносиз татбиқ этса бўлаверадиган универсал ақида ҳисоблаш унчалик маъқул эмас.

Бизнингча, агар бадий асар мимесис натижаси бўлса, оламдаги барча халқлар адабиётида бир хил тур ва жанрлар қўлланиши лозим эди. Негаки, барча халқларни деярли бир хил ёки бир-бирига ғоят ўхшаш борлиқ ўраб туради. Инсон ҳамма жойда ҳам яшаб қолиш, тирикчилик ўтказиш учун бир-бирига ўхшаш йўсинда ҳаракат қилади. Демакки, ҳаётга тақлид ҳам деярли бир хилда амалга оширилган бўларди.

Ўзбек адабиёти эса XX асрга қадар ҳам драматик турдан беҳабар эди. Агар жадидлар бу жанрни миллий адабий амалиётга киритмаганларида у тақлид натижасида ўзи пайдо бўлиб қолмасди. Шунингдек, «Алпомиш»дай йирик халқ достони ҳам барча миллатларда мавжуд

¹ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. - Тошкент: "Маънавият", 2002. – Б. 252-253.

эмас. Бадий ижодда атроф-муҳит, инсоннинг тирикчилик ва турмуш тарзи муҳим ўрин тутгани ҳолда адабиётни фақат ҳаёт ҳодисаларига тақлид натижасигина, деб қабул қилишга асос бермайди. Фикримизча, адабиётни идрок этиш «мимесис» натижасида юз беради. Дейлик, туркий адабиёт намуналари исломдан олдинги даврда тамомила ўзига хос йўналишда ривожланган. Бунга тошбитиклар, Иссиққўрғондан топилган, Селунгурда сақланиб қолган адабий ёдгорликлар гувоҳдир. Эътибор қилинса, тошбитиклардаги тасвирларда ҳақ-ноҳақ, ҳалол-ҳаром, тўғри-нотўғри каби тушунчалар тилга ҳам олинмайди, Култигин, Билгақоон ва бошқа қаҳрамонларнинг тутумлари муайян ахлоқий ўлчамлар асосида баҳоланмайди. Бу битиклардаги ягона мезон – қудрат ва ғалаба.

Амалий таклифлар.

Ўқувчида маънавий туйғуларни уйғотиш ва барқарорлаштириш ваколоти ёки вази-фаси фақат мактабнинг зиммасидагина эмас. Бола оила, боғча, маҳалла, қариндош-уруғ ва таниш-билишлараро муносабатлар жараёнларида ҳам тарбияланади. Шу боис таълим тизимида кўп қўлланган **«Бутун ҳаёт давомида таълим»** ифодаси **«Барча ҳаёт тарзи орқали таълим»**¹ ифодаси билан алмаштирилди. Дарҳақиқат, тарбия-таълим турмушнинг барча жабҳаларида, инсон умрининг охиригача давом этади. Шунга қарамай, УЎТМ, ижод мактаблари, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари ва улардаги адабий таълимнинг ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги ўрнини камситиб бўлмайди.

Бу муассасалар адабий таълими муваффақиятида:

- ўқитиш ўқувчининг турли хил қабул қилиш жиҳатларига самарали таъсир этадиган бўлиши;

- ўқувчилар улар олдида қўйилган вази-фалар бўйича аниқ тасаввурга эга бўлишлари;

- янгиликлар билан таништириш, мураккабликларини соддалаштириб бериш йўллари;

- дедукция билан индукцияни амалда бирлаштириб қўллаш каби омилларга боғлиқдир. Мазкур омиллар ўқитишнинг тезкорлиги ва кафолатини ҳам белгилайди.

Педагогика, жумладан, адабиёт ўқитиш методикаси ижодкор болаларни ривожланишининг келажак истиқболини қуйидагиларда кўради:

- ўқув-тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш;

- ўқитишни дифференциациялаш (фарқлаш, ажратиш); предметлар ва аниқ методларни интеграциялаш (уйғунлаштириш); ўқитиш савиясини ҳозирги замон фани ва маданияти савиясига яқинлаштириш; ўқитишнинг янги шакллари излаш; дарсларини лойиҳалаштириш; дастурга мос дарсларнинг янги технологияси ҳамда технологик харитасининг яратишни кўзда тутати.

Адабий таълимни такомиллаштириш эса, олиб борилган илмий тадқиқотларимиз асосида ўқувчиларда қуйидагиларга эришишни таъминлайди:

- бадий адабиёт ўқишга қизиқишини ривожлантиради;

- таълим босқичларида ўқитувчи эътибори бадий асарнинг ўқувчига маънавий, эстетик ва ҳиссий таъсир этишига қаратади;

- ўқувчида гўзалликни ҳис этишини шакллантириш орқали онгли муносабат ва мустақил фикр эгасини тарбиялашга хизмат қилади;

- адабиётга ижодий, индивидуал ёндашувни шакллантириш компетенцияси ривожланади;

- мақсадли таълимнинг турли босқичларидаги бундай ёндашувлар адабиёт ўқитиш борасидаги тизимли алоқани мустаҳкамлайди.

Ана шундай юмушларни амалга ошириш баробарида шиддатли илмий-техник инқилоблар замонида муваффақиятли фаолият юрита оладиган янги авлод кадрларини етиштириш, ёшларни бунёдкор, ватанпарварлик каби умрбоқий ғоялар билан тўйинтирилган таълим орқали касб-ҳунарга йўналтириш, адабий таълимни илғор педагогик воситалар билан таъминлаш, мактабда ташаббус ва ижодга кенг йўл очиш, уларга мувофиқ тизимларни яратиш каби зарур омилларни яратади.

¹ Селевко Г.К. Энциклопедия познавательных технологий. 1-том. - М.: Народное образование, 2006. – 188 с.

Адабиёт рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари. - Тошкент. "Янги Ўзбекистон" 2021 йил 19 январь.
2. Азбаров Ю.Т. Болаларни севиш санъати. – Т.: "Ўқитувчи", 1991. – 138 б.
3. Азизходжаева Н.Н. Инновационные и образовательные технологии в подготовке педагогических кадров // Халқ таълими. – Тошкент, 2001. - №4.– С.123-126.
4. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.
5. Активные формы преподавания литературы. Лекции и семинары на уроках в старших классах (составитель: Р.И. Альбеткова). – М.: "Просвещение", 1991. – 175 с.
6. Ал Бухорий Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. –Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. – 560 б.
7. Аледова Р.Ш. Амир Темурнинг маърифий-тарбиявий қарашлари: Пед. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2006. – 23 б.
8. Алиев А. Маънавият, қадрият ва бадиият. – Т.: Маънавият, 2000. – 630 б.
9. Алиев А. Педагогик маданият: метод ва маҳорат қирралари // Халқ таълими. – Тошкент, 2007. - № 5 – Б. 23-27 б.
10. Алиқулов Х. Гуманистик мерос ва шахс маънавий камолоти. – Тошкент: Маънавият, 2006. – 56 б.